

УДК:821.161.2.– 31.09 Виннич

Я. С. Гладир

**КОНФЛІКТ “ВІЛЬНОГО КОХАННЯ” З ІНСТИНКТОМ
БАТЬКІВСТВА В РОМАНІ В. ВИННИЧЕНКА “ЗАПИСКИ
КИРПАТОГО МЕФІСТОФЕЛЯ”**

Складний конфлікт Кирпатового Мефістофеля з самим собою по-різному бачився і переважно коментувався багатьма літературознавцями. Так, М. Жулинський вважав, що В. Винниченко, оволодівши “особливо чутливим інструментарієм пізнання ірраціонального”, досягнув “нові рівні людської природи” і віддзеркалив у такому внутрішньому конфлікті Кирпатового Мефістофеля “повсякчасний внутрішній двобій інстинктів і свідомості в людині” [1, с. 8], котрий доходив аж до психологічного самотравмування людини її сумнівами [1, с. 12]. І Р. Багрій переконана, що наскрізним у романі є типовий для цього автора конфлікт центрального персонажа між його “розумом і ірраціональними силами інстинкту” [2, с. 221]. А В. Панченко доводить, що показ автором саме такої розв’язки внутрішнього конфлікту Якова Михайлюка (заміна в розв’язці центрального конфлікту роману “Записки Кирпатового Мефістофеля” “дитини-жертви”, як було в творах “Memento” і “По-свій”, на “дитину-переможницю”) засвідчив принципову зміну багатьох позицій автора: “Коло Винниченкових роздумів про гру інстинктів у людській поведінці, про боротьбу життя і схеми замкнулося” [3, с. 232]. І все-таки, поетапно-системного вивчення процесу внутрішнього конфліктування головного персонажа Якова Михайлюка з самим собою ще не здійснено – саме це й є свідченням необхідності заповнити названу “прогалину”.

Змістоформних та функціональних особливостей цей конфлікт має дуже багато, але ще задовго до його початку (тобто, ще до зав’язки) автор готує читача до розуміння того, що героя твору Якова вже близько року мучить (“болоче ние” і спричиняє йому щохвилини “глухий біль” [4, с. 28]) жорстокий сумнів: чи раптом не він батько сина Соні, його колишньої партійної товаришки, оскільки вісім років тому, незадовго до її весілля з іншим, між ними один раз виникла “хвилева близькість” [4, с. 29]. До того ж, усе ще закохана в нього Соня, випадково зустрівшись із ним через ті самі вісім років, натякнула, що, можливо, Андрійко – його син. Та й зробила вона це свідомо – для того, щоб піддати його “безперестанній, вічній карі сумніву” [4, с. 30].

І в ситуації випадкового статевого єднання, і в припущеннях чоловіка й жінки дуже помітно проглядаються дві основні протилежності, на яких вибудовуватиметься внутрішній конфлікт: з одного боку, Яків переконаний, що кохання (як статевий акт) ні до чого не зобов’язує ні жінку, ні, тим більше, чоловіка; але, з іншого, його

пристрасне бажання дізнатися, чи справді то його син, засвідчує й підкреслює силу його природного батьківського інстинкту, що й доводить його трохи не до божевілья. Саме так виявляється базові протилежності і внутрішні суперечності між “безвідповідальністю” за статевий акт і бажанням зватися батьком, між бажанням позбутися дитини й жалістю до неї. Ці суперечності підсилюють ще й порівняння зовнішніх рис Якова і малого Андрійка під час його відвідин родини Сосницьких, а при виявленні будь-яких “невідомостей” Якова терзали думки про те, що Соня могла й вигадати це, “щоб усе життя мати” над ним “жорстоку владу” [4, с. 30]. Та справжній клубок суперечностей розкручується й сплітається тоді, коли Кирпатий Мефістофель починає думати ще й про ще одну жінку – “духовно” близьку йому майбутню дружину, котра по-справжньому “знає, що таке любов”, і з якою йому все-таки не хочеться “ні загубити, ні зв’язати себе” [4, с. 28].

Не менш помітно загострюють суперечності й думки про те, що він (як справжній “батько”), може подумки запропонувати Соні, щоб вона взяла Андрійка з собою й прийшла до нього жити разом [4, с. 30].

Ще помітніше загострюють ситуацію й такі суперечності: з одного боку, Яків більше не хоче “думати про Андрійка”, але знову й знову непомітно повертається до роздумів саме про нього; з іншого, щонаочі проклинаючи Соню (“Будь проклята!! Будь проклята! Нічого нема, нічого! Відчепись од мене!” [4, с. 32]), Яків стає все більше й більше завжди “понури” і “злим” [4, с. 33]. Так довго готує автор зав’язку майбутнього глибокого й гострого внутрішнього конфлікту Якова не дарма, адже першою колізією (зав’язкою) цього поєдинку героя з самим собою стає його рішення сходити до Соні й поговорити про їхнє можливе співіснування втрьох із дитиною, і нехай, мовляв, приходять її ревнивий чоловік Дмитро, довідається про все, “хай вони самі придумують”, що він має робити [4, с. 83]. Та все то були тільки ті думки, котрі не вирішували ні проблеми поєднання (чи хоча б гармонізації) “вільних стосунків”, ні реалізації його пристрасного батьківського інстинкту, оскільки на його прохання (“ – Соню! <...> Скажи мені щирю правду! Забудь усе, що було, скажи от так, з глибини душі: чий Андрійко? Ради Бога, Соню, зрозумій!”) вона відповіла криком: “ – Не знаю!!!” [4, с. 86]. Саме тоді Яків уперше відчув, що він не зможе з’єднатися ні з Сонею, ні з сином – він лише знітився і промовив: “Прости мене, бідна!” [4, с. 87]. Більше того, вони з Сонею домовляються про те, що в будь-якому випадку визнають Андрійка сином Дмитра [4, с. 87].

Отже, перша конкретна колізія начебто вирішується (через кілька місяців Андрійко стає дуже схожим зовні на Дмитра). Та справді глибокий і наскрізний внутрішній конфлікт Кирпатого Мефістофеля з цього моменту тільки почав по-справжньому загострюватися, оскільки і виявлені вже протилежності у свідомості Якова Михайлюка, і розмова з Сонею одразу видаються не надто надійними. Та й той факт, що у

свідомості Якова вже сформувалися два ставлення до жінок – дві чітко виражені позиції: є жінки, статеві зносини з якими “нікого й ні до чого не зобов’язують” (Соня та Клавдія); і є жінки, “призначені для родини”, тому що вони “духовно споріднені” з чоловіками (Ганна – “Біла Шапочка”). А всьому цьому протистоїть вічний батьківський інстинкт і обов’язок перед дитиною – вони залишаються у свідомості Якова незмінними. Після зав’язки конфлікту Яків “розважається” з жінкою першого типу, але коли Клавдія виявила якісь претензії до Кирпатого Мефістофеля, той спробував із самого початку спочатку пояснити його ставлення: “Хиба я присягався любити її? Хиба ми колись навіть балакали про любов? Невже вона не розуміє наших відносин?” [4, с. 107]. І тому вони тихо “розстаються на вокзалі” [4, с. 110]. А з Білою Шапочкою він планує одружитися.

Усе це начебто помітно гальмує розвиток основного внутрішнього конфлікту героя, бо на якийсь час усі думки присвячує коханій Ганні, бачить її “казкою”, “новим життям” [4, с. 224], готовий боротися за неї [4, с. 225]. Та коли Клавдія раптом повідомила йому, що потай від нього “родила дитину” схожу на нього [4, с. 227 – 228], Яків ніби одразу відчув, як “упала важка залізна стіна, зразу брутално перерізвавши всі нерви” [4, с. 228]. Після цього Яків зрозумів: того, що може з ним “трапитися”, він “повинен уникати всіма силами” [4, с. 236]. Лише після всього того настав новий етап (нова колізія) внутрішнього конфлікту – необхідність вибирати між життям із коханою, “духовно” рідною йому жінкою, і життям із матір’ю його “випадкової” дитини. Але цей вибір “розтягнувся” на кілька гострих, напружених колізій: спочатку на рівні протилежних почуттів і бажань, потім – на рівні слів, і, нарешті, на рівні дій: він допомагає Клавдії матеріально і заявляє: “Дитина ця тільки твоя, <...>. Я не хотів її. Мене обдурено, обікрадено, знасилувано в ній” [4, с. 239]. Та коли він дивиться на свою дитину в колисці, раптом “із здивуванням відчуває”, що дитина нібито “свідомо втримує його” – у його голові народжується думка: “Але ж це моя дитина, це – я!”, і на якусь мить ця думка переважає бажання негайно йти до Шапочки [4, с. 249 – 250]. Більше того, у його свідомості вже з’являються й думки про “невиразну вдячність до Клавдії” [4, с. 251 – 252]. Саме ця тимчасова перемога батьківських почуттів загострює внутрішній конфлікт – знову все відбувається раптово, інстинктивно, знову в Якова фактично не стає ні сумнівів, ні суперечностей. Просто над ним “нависло” “неспокійне, тяжке чуття” від того, що в ньому поєдналися “незадоволення” Клавдією і “турбота за Міку” [4, с. 259]. Наступна внутрішня колізія в свідомості Якова відбувається на основі усвідомлення ним батьківської прив’язаності до дитини, котра, з одного боку, породжує думку про те, що він не зможе піти від сина, а, з іншого, – зневагу до Клавдії, котра доводить його до “кипіння”: “Гей, Клавдіє, бережись! Погану гру граєш! <...> не хочу я цього! Не приймаю, не скорюсь!” [4, с. 271]. І в той же час він говорить Шапочці, що Клавдія йому “гидка”, “ненависна, але

рідніша” за кохану, бо в неї його син: “Вона – моя справжня жінка <...> Я просто готов убити її!” [4, с. 285]. Так поступово й невідворотно внутрішній конфлікт Кирпатого Мефістофеля наблизив його до кульмінаційної колізії – “п’яної люті муки” та “вихору болю й огиди”, котрі штовхають Якова на справжній злочин – він розмотав на дитині пелюшки й підніс її “до самої квартирки”, бажаючи смертельно застудити: “Я зубами підіймаю сорочинку на її грудях і стараюсь підставити груди під течію. Не знаю, скільки стою так. Рукам моїм холодно. Тільце слабне. Крик стає сипкий. Я стою з заплющеними очима й скажено-зціпленими щелепами” [4, с. 299]. Але в ту хвилину, коли тільце дитини “дрібно-дрібно труситься”, Якова “охоплює одчай і <...> огида” до його вчинку. Саме тоді він хапає “задубілі покірні рученята”, дмухає на них, розтирає, цілує, знову кидається до пелюшок [4, с. 300]. Жалкуючи про свій вчинок, Яків зігріває дитину своїм диханням, замотує в шубу – і йому “хочеться закричати, впасти перед сим лагідним, тихим, холодним личком і жадно з риданням цілувати його” [4, с. 301] – батьківські почуття перемогли в принципі все: і “вільне” кохання, і “одухотворене” кохання (до Шапочки), і навіть огиду до “самиці” Клавдії. І недарма саме тоді на лиці Клавдії засвітилася “якась тиха радість” [4, с. 303] – вона побачила в ньому справжнього батька.

Та й на цьому конфлікт не завершується – порив до “вільного” й “одухотвореного” одруження знову штовхає Якова на злочин – він знову йде до Клавдії з наміром і бажанням остаточно застудити сина Міку – він навіть знову почав було розмотувати дитину, але цього разу чоловік зупинився, побачивши налякані очі сина. І от Яків уже “хапає його, виймає з колиски, міцно пригортає до себе, немов боронячи від когось”, “носить його по хаті, бурмоче найніжніші слова”, “пригортає його до себе” [4, с. 311] – батьківський інстинкт і обов’язок торжествують і над його “свободою”, і над коханням до “рідної душі”, і над огидою до самиці-Клавдії: “Тепер кінець, Шапочко!”, додає до всього того сам герой [4, с. 312]. Мабуть, це трапилося тому, що саме вона найкраще зрозуміла стан Якова. Ганна, уберігаючи його від останніх принизливих пояснень і самовиправдань, залишає йому записку: “Коли Ви читатимете цього листа, мене вже не буде в Києві. <...>Ви й самі розумієте все. Прощайте, дорогий, бідний! Ваша Шапочка” [4, с. 312]. Врешті-решт, заради сина “Мефістофель” одружується з Клавдією.

Отже, і цей далеко не антагоністичний, але справді гостродраматичний внутрішній конфлікт виписаний по-винниченківськи надскладним: сумніви не лише виконали чіткі ролі детермінантів усіх процесів боротьби героя з “протилежностями” в його свідомості та із суперечностями в переконаннях, а й постійно посилювали гостроту цього конфлікту; вони стали й спонуками до з’ясування (хоч і трохи штучних, але реалістичних і дійсно знакових для персонажа) протилежностей, та перш за все – переконань. Суперечності ж, чи не найвиразніше зображені автором у дії від самого початку конфліктування й до останнього

моменту самоборотьби, також помітно загострили внутрішні колізії та вмотивували дієву поведінку персонажа. Навіть тоді, коли він напівсвідомо йшов за потягом батьківського інстинкту, суперечності Якова і загострювали, і по-своєму гальмували досить жорстокі дії Якова у боротьбі за його особисту свободу.

Особливістю цього конфлікту є й майже повна відсутність безпосередніх словесних суперечок-колізій між персонажами – майже всі вони відбувається у свідомому й підсвідомому мисленні героя, котре фіксується автором – він “підмінив” їх іншими (описовими) формами зіткнень: відчуттів, бажань, станів і переконань. Колізій (як складових конфлікту) досить багато, і всі вони виразні, чітко окреслені, умотивовані й демонструють поступовий (аж до перемоги батьківства) наступ кращих інстинктів і почуттів персонажа.

Функції цього конфлікту в творі важко переоцінити, оскільки, на нашу думку, задля його демонстрації та інтерпретації і писався весь роман (тобто, він склав і основу змістоформи, і саму сутність твору). А тому в межах статті можна говорити про кілька основних висновків. По-перше, досить традиційний для В. Винниченка конфлікт має ще й автобіографічно відчутний відтінок – твір написаний у 1916 році, тобто тоді, коли автор уже пережив особисту драму з народженням і смертю небажаної дитини та важку хворобу коханої дружини й не менш важку звістку про те, що вони вже ніколи не матимуть дітей. З усього цього випливає й бачення автором схожих сумнівів, суперечностей та конфліктних протилежностей і більшості колізій конфлікту. (У листі до Є. Чикаленка (травень 1916-го року) В. Винниченко писав: “інстинкт останніми часами так розвився, що без жаху не можемо думати про те, що нас буде позбавлено бути батьками” [5, с. 279]). По-друге, внутрішній конфлікт фактично складає основу фабули роману, оскільки саме до нього, так чи інакше, прив’язані всі без виключення сюжетні лінії твору. І, нарешті, по-третє, конфлікт, безумовно, відображає і втілює головну ідею роману – батьківський інстинкт і батьківський обов’язок є найсильнішими й найблагороднішими факторами в психофізіології людини – вони оволодівають навіть не слабкими від природи особистостями і тому мають потужний вплив на ціле суспільство й на людство взагалі. Та вирішити всі проблеми взаємостосунків між чоловіками й жінками і проблеми їхнього ставлення до дітей лише силою волі, твердить автор, не так-то й легко, оскільки людина має самотужки здолати безліч її внутрішніх сумнівів, суперечностей і суперечок-колізій, що складають конфлікт. Саме таким є центральний конфлікт роману “Записки Кирпатого Мефістофеля” – він і справді яскравий приклад такої внутрішньої боротьби людини самої з собою, поданий у формі суто романного типу (хоч теоретики й не радять уживати таке означення), якого у творах іншого жанру не можна так повно й багатогранно, глибоко й масштабно показати. Цей конфлікт – основний доказ того, що роман “Записки Кирпатого Мефістофеля” є класичним зразком

“психологічного роману”, в якому весь конфлікт і основа всієї фабули побудовані на діяльності психіки та психофізіології героя.

І, нарешті, ще однією суттєвою художньою особливістю і роману в цілому, і безпосередньо внутрішнього конфлікту є той факт, що його розвиток у свідомості головного персонажа віддзеркалює ще й емоції, настрої та передусім мешканця міста, але то вже тема окремої розмови й окремого спеціального дослідження.

Список використаної літератури

- 1. Жулинський М.** Собою возвеличити українську людину // В. Винниченко. Записки кирпатого Мефістофеля / Упоряд. І. О. Кошова; передм. М. Г. Жулинського. – Черкаси: Брама-Україна, 2005. – С. 5 – 14.
- 2. Багрій Р.** “Записки кирпатого Мефістофеля”, або Секс, подружжя і ще деякі проблеми // В. Винниченко. Записки кирпатого Мефістофеля / Упоряд. І. О. Кошова; передм. М. Г. Жулинського. – Черкаси: Брама-Україна, 2005. – С. 215 – 228.
- 3. Панченко В.** Щаслива поразка Мефістофеля // В. Винниченко. Записки кирпатого Мефістофеля / Упоряд. І. О. Кошова; передм. М. Г. Жулинського. – Черкаси: Брама-Україна, 2005. – С. 229 – 234.
- 4. Винниченко В.** Записки Кирпатого Мефістофеля / В. Винниченко. – Київ – Ляйпціг: Українська накладня, 1923. – 317 с.
- 5. Чикаленко Є., Винниченко В.** Листування. 1902 – 1929 роки / Є. Чикаленко, В. Винниченко. – К.: Темпора, 2010. – 448 с.

Гладир Я. С. “Конфлікт “вільного кохання” з інстинктом батьківства в романі В. Винниченка “Записки Кирпатого Мефістофеля”

Стаття присвячена проблемам дослідження структури, специфіки та функцій поєдинку персонажа з самим собою як головного конфлікту твору. При цьому значна увага приділяється ролі сумнівів, суперечностей та кожної з колізій цього надскладного процесу, що й дало можливість достатньо глибоко проникнути в саму його сутність.

Ключові слова: сумнів, протилежності, суперечність, колізія, внутрішній конфлікт, центральний конфлікт.

Гладырь Я. С. “Конфликт “свободной любви” с инстинктом отцовства в романе В. Винниченка “Записки Курносого Мефистофеля”

Статья посвящена проблемам исследования структуры, специфике и функций поединка персонажа с самим собой как главного конфликта произведения. При этом отдельное внимание уделяется роли сомнений, противоречий и каждой из коллизий этого сверхсложного процесса, что и даёт возможность углубиться в самую его суть.

Ключевые слова: сомнение, противоположности, противоречие, коллизия, внутренний конфликт, центральный конфликт.

Gladyr Y. S. “Conflict of “Free Love” with Instinct of Paternity in the Novel of V. Vynnychenko “Messages of Snub-nosed of Mefistofel”

Article sanctified to the problems of research of structure, specific and functions of duel of personage with by a soba as a main conflict of work. Thus separate attention is spared to the role of doubts, contradictions and each of collisions of this process, what gives an opportunity to be intent on his sum and substance.

Key words: doubt, oppositions, contradiction, collision, internal conflict, central conflict.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – д.ф.н, проф. Козлов А. В.

УДК 821. 111. 09 (092)

З. Р. Дубравська

**РОЛЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ
У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДУ МАРТИНА ЕМІСА**

Мартін Еміс (нар. 1949 р.) – митець-новатор, віртуоз англійського слова. Він – відомий англійський прозаїк і критик. Увірвавшись у 24 роки на літературну сцену, Еміс завоював репутацію провідного англійського письменника кінця 60-х років, часто його ставлять в один ряд з В. Набоковим та С. Белловим. За визначеннями критиків, Еміс – “письменник, який майстерно володіє словом, винахідливий і нещадно-дотепний критик суспільства” [1, с. 240 – 242]. У біографічних нарисах С. Беллов прирівнював Еміса-стиліста до Г. Флобера та Дж. Джайса.

Актуальність нашої розвідки зумовлена майже повною відсутністю комплексних досліджень, присвячених вивченню життєвого та творчого шляху Мартіна Еміса.

Метою статті є висвітлення ролі англійської літературної спадщини у формуванні світогляду Мартіна Еміса. Матеріалом для дослідження слугують романи “Гроші: записка самогубця” та “Записки про Рейчел”.

У дитинстві письменник багато подорожував з батьками, змінив 13 шкіл в Англії, Іспанії та США. У 1971 блискуче закінчив Оксфордський університет. Згадки про його студентські роки вміщено в упорядкованій Енн Твейт (Ann Thwaite) книжці “Мій Оксфорд” (“My Oxford”, 1977) [2, с. 213].

З 1971 М. Еміс рецензував видання для Лондонського “Обзервера”, пізніше співпрацював із “Таймз Літерарі Сапплемент”.